

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΝΚΑΘΙΣΤΗΣ ΚΟΝΕΤ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1951

Ε.Υ. Δ. Π. Κ. Σ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ *

Ἡ ἀλήθεια στὴν ἱστορία, ὡς ἀνθρώπινη καὶ πνευματικὴ, εἶναι μιὰ πιθανότητα εὐτυχισμένη. Καὶ πῶς ἀξία ἀπὸ κάθε βεβαιότητα, ἀφοῦ ὅ,τι ἔχει σημασία, ὅ,τι ἔχει ἀξία γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸν πνευματικὸ εἶναι ἡ ἐλευθερία ποὺ μεταβάλλει τὴν ἀναγκαιότητα σὲ πιθανότητα, τὸ αἰτιολογημένο σὲ ἀπρόβλεπτο, τὸ γενικὸ σὲ ἰδιαιτέρο, τὸ ἀπλὸ σὲ σύνθετο, τὸ γεγονὸς σὲ πρόβλημα.

Αὐτὴ ἡ ἐλευθερία, τὸ ἀπρόβλεπτο, ἡ ἐνδεχομενικότητα, ἡ πνευματικότητα, μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι ποὺ ἀντιμάχεται, ποὺ εἰρωνεύεται μάλιστα τὴν ἀφελῆ πίστη στὸ βεβαιωμένο.

«Πάντα θὰ εἶναι πρόωρο τὸ κοιτάγμα τῆς ἱστορίας» ἔγραφε ὁ Π. Κανελλόπουλος¹. Χαίρουμαι αὐτῇ τῇ φράσει. Ἔχει τόση κίνηση καὶ τόση ἀλήθεια. Κάθε φορά, ποὺ θὰ κοιτάξουμε, σὲ κάθε νέα ἐποχὴ τῆς ἱστορίας, ὅ,τι μετατοπίσθηκε κιόλας πίσω ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ χρόνου, θὰ βρίσκουμε, ὅ,τι κοιτάξαμε πρόωρα. Τὸ θαυμάσιο δίδαγμα γιὰ νὰ κοιτάξουμε πάντα στὸ μαγικὸ καθρέφτη τῆς ἱστορίας καὶ νὰ βρίσκουμε ὄλο νέες ἀλήθειες καὶ ποτὲ τὴν ὀριστικὴ ἀλήθεια...

Τώρα, μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε τὴ σχηματοποίηση τῆς πορείας τῆς ἱστορίας, ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ Hegel καὶ ὁ Marx: Θέση, ἀντίθεση, σύνθεση. Ὁχι αὐτὸ δὲν εἶναι ἱστορία: εἶναι ἀφαίρεση, εἶναι μαθηματικὰ τῆς ἱστορίας.

Καὶ μόνο τώρα, μετὰ τὴ σύλληψη τοῦ πνευματικοῦ νοήματος τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας μέσα σὲ τοῦτο, ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ νοηθεῖ αὐτὴ ὡς ἓνα φαινόμενο ἀπόλυτο, ἀσχετίστο, ἀλλὰ βρίσκεται στὴ διαρκῆ δημιουργία συμπλεγμάτων (προσωρινῶν ἢ διαρκέστερων), μπορούμε νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ συνθετικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

Περνοῦμε ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα ἱστορίας καὶ ἠθικῆς, ὅπου ἡ ἱστορία ἐμφανίζεται ὡς πεδίο ἱστορικοῦ παραδειγματισμοῦ.

Προχωροῦμε στὸ σύμπλεγμα ἱστορία καὶ Πατρίδα, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀνώτερες φυλές. Συναντιώμαστε, ἀκόμα, μὲ τὸ σύμπλεγμα ἱστορία καὶ Τελολογία, ἀπ' ὅπου προκύπτει ἡ ἐντύπωση ὅ,τι ὁ Θεὸς κυβερνᾷ τὴν ἱστορικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἄν αὐτὲς οἱ ἐξωϊστορικὲς περιοχὲς ἀπομακρυνθοῦν, ἂν ζητήσουμε νὰ συλλάβουμε μὲ τὸ πνεῦμα μιὰ ἱστορία ἀγωγῆς μιὰ καθαρὴ ἱστορικὴ ἐποπτεία, φοβοῦμαι, ὅ,τι θὰ τὴν ἀπογυμνώσουμε ἀπὸ κάθε ζωντανία, θὰ τὴ δοῦμε ὡς φάσμα ἄζωο, στερημένο ἀπὸ τὸ πλῆθος ἐκεῖνο, τὴν πληθυντικότητα τῶν στοιχείων, ποὺ μόνον αὐτὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς ὁλόκληρης καὶ πραγματικῆς σύλληψης τῆς ζωῆς.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἓνα δεδομένο σχετικὸ καὶ συνθετικὸ.

VII.—Ἡ ἱστορία ὡς δημιουργικὸς στοχασμὸς πάνω στὴν ἱστορία, διασταυρῶνεται γενετικὰ μὲ τὸ ἴδιο τῆς χρονικὸ βάθος, αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε: μὲ τὴν ἴδια τῆς παράδοσης. Φαίνεται, δηλαδή, πὼς κάποια ξεχωριστὴ σημασία ἔχει γιὰ τὸν ἱστορικὸ στοχασμὸ ἢ ἀναδρομὴ στὰ περασμένα, ἢ ἀνάγκη αὐτῆ τῆς παράδοσης.

Θὰ μπορούσε νὰ ὑποτεθεῖ μὲ πρώτη ματιὰ, πὼς αὐτὴ ἡ ἀνάγκη παράδοσης ὑπογραμμίζει, ὅ,τι κάτι σταμάτησε, κάτι γέρασε μέσα στὴν πορεία τῶν λαῶν καὶ ζητᾷ ἐνίσχυση. Ἴσως αὐτὸ θὰ ἦταν ἔτσι, ἂν δὲν ὑπῆρχαν λαοὶ ἐξαιρετικὰ ζωντανοί, ποὺ ξετρελλαίνονται μέσα στοὺς ὀρίζοντες τους, ποὺ τοὺς ἀνοίγει ἡ παράδοσή τους. Γιατὶ ἡ ἀνάγκη μιᾶς παράδοσης εἶναι δίσημη: ἢ δηλώνει φτώχεια ἢ δηλώνει πλοῦτο. Ἐνας λαὸς δημιουργικὸς καὶ πλούσιος ἀπὸ παρὸν δὲ φοβᾷται μήπως χαθεῖ ὁ ἴδιος ἀναζητώντας τοὺς κόσμους τῆς παράδοσης, κ' ἓνας λαός, ποὺ δὲν κατόρθωσε ἀκόμα νὰ ξαναβρεῖ ὄλο τὸ δημιουργικὸ σφρίγος, ποὺ ὑπόσχεται στὸν ἑαυτὸ του ἢ, ὅπως λέει ὁ ποιητὴς, νὰ ξαναβρεῖ

τὰ φτερά τὰ πρωτινά του τὰ μεγάλα γι' αὐτὸ φτωχὸς ἀκόμα, εἶναι νὰ φοβᾷται, ὅ,τι γιὰ τὴν πλάστιγγα τοῦ μέλλοντός του πολὺ περισσότερο βαρύνει ὅ,τι ἦταν ἄλλοτε, παρά ὅ,τι εἶναι τώρα. Τέλος, ὑπάρχουν

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

1. Στὴν «ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος»

λαοί, πού οἱ σημερινοί ὄροι τῆς ζωῆς τους τοὺς κρατοῦν σέ μιὰ νυσταγμένη συνέχιση ἑνός μακρινοῦ παρελθόντος καί σ' αὐτοὺς δὲ γίνεται λόγος κἂν γιὰ μιὰ προσπάθεια ζωτικῆς ἀνανέωσης· αὐτοὶ εἶναι οἱ πραγματικά γηρασμένοι λαοί: ἕνα στῶμα παχὺ ἀπὸ τὰ περασμένα ἐπικάθηται στὴ ζωή τους καί τὴ ρυθμίζει, κ' ἐμποδίζει κάθε αὐτενέργεια.

Ἐμεῖς θὰ μπορούσαμε νὰ εἶμαστε ἕνα παράδειγμα τῆς δεύτερης περίπτωσης. Ἡ δραστηριότητά μας σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις ἐκτός ἀπὸ κείνη τῶν ἀγῶνων γιὰ τὴν ἐλευθερία, εἶναι περιορισμένης σημασίας καί τὴν κάθε αὐθορμησία μας πνίγει ἀκόμα ἢ τυπολατρικὴ καί συμβατικὴ, ἀλλὰ καί πάντα ἀγῶνη νυσταγτικὴ ἐπιστροφή πρὸς ἕνα μακρινὸ παρελθόν, (ἐνῶ ἕνα παρόν, πού μᾶς κυκλώνει ἀσφυκτικά καί μᾶς πνίγει πνευματικά μὲ τὴν ἔνταση τῆς πνοῆς του, ἕνα ξένο παρόν, ρυθμίζει κυριαρχικά ἀλλὰ καί μὲ ἀληθινὰ δημιουργικὴ πνοὴ τὴν πορεία τῆς σκέψης καί τῶν ὀνείρων μας γι' αὐτὸ πού περιμένουμε νὰ εἶμαστε). Χωρὶς ἄλλο, οἱ λαοὶ πού δὲν ἔχουν ἀκόμα αἰσθανθεῖ ὀλόκληρη τὴ δύναμή τους ἢ κ' ἐκεῖνοι πού ἔχουν νιώσει, ὅτι ἴσως γιὰ πάντα χάθηκαν ὅλες οἱ πιθανότητες γιὰ ἕνα ζωντάνεμα, ἔχουν πάντα νὰ φοβοῦνται κάτι ἀπὸ τὴν παράδοση: πῶς τὸ φῶς τῶν παλαιῶν ἐκείνων προγόνων μπορεῖ νὰ ἔχει κάψει ἢ ὑπάρχει φόβος μήπως κάψει τὰ δικά τους φτερά. Γιὰ τὸν P. Valéry ὁ φόβος αὐτὸς εἶναι ἐφιαλτικός. Εἶναι ἀπίστευτο πόσο φοβάται ὁ Valéry, ὅτι ἡ ἱστορικὴ παράδοση εἶναι «τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο προϊόν, πού ἡ χημεία τῆς σκέψης παρήγαγε». Καί σφυρίζει, πῶς αὐτὴ κάνει τοὺς λαοὺς νὰ ὀνειρεύονται, τοὺς δένει μὲ σφαλερὲς ἀναμνήσεις, συγκρατεῖ τὶς παλιὲς πληγές, ἀνησυχεῖ τὸν ὕπνο τους καί τοὺς ὀδηγεῖ στὸ παραλήρημα μεγαλείου ἢ καταδίωξης.

Τὸ βέβαιο εἶναι, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ ὀνείρου εἶναι πάντοτε μεγάλος, ὅπως καί ὁ Nietzsche τὸν διεΐδε στὸ «Πέραν τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ κακοῦ». Ἐκεῖ μιλάει γιὰ κάποια ὄνειρά μας, πού μᾶς παρασύρουν τόσο μακριά, ὥστε, ὅταν ἀκόμη ἐπιστρέψουμε στὴν ἐγρήγορη, νὰ νομίζουμε, ὅτι ἐμεῖς δὲν εἶμαστε ἀληθινὰ ἄλλο, παρὰ αὐτὸ πού θαυμάσαμε, στὰ ἴδια μας ὄνειρα. Καί εἶναι μιὰ δυσκολία μεγάλη, τὴν ὁποία μιὰ πολὺ προχωρημένη ὀριμότητα μπορεῖ νὰ ἄρει, τοῦτο, νὰ μπορούμε δηλ. νὰ κρατοῦμε σταθερὰ διακεκριμένα τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὰ νυσταλούμενα μεγαλεῖα καί τὴ δική μας ἀπουσία μιᾶς τέτοιας ζωῆς.

Καί βέβαια, ἡ δύναμη τοῦ ὀνείρου, μιᾶς παράδοσης πού εἶναι ὄνειρο, ἀδυνατίζει τὴν ὀρμὴ τῆς ἴδιας μας αὐθορμησίας. Χρειάζεται πολὺ μεγάλη προσοχή. Ἀλλοιῶς, πού θὰ μᾶς ὀδηγήσει τὸ πρόσταγμα «Κάμετε ὅπως ἐκεῖνοι», ὅταν δὲ φτάσαμε στὴν ὀριμότητα νὰ ἐννοήσουμε, ὅτι ἡ φωνὴ αὐτὴ

δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἄλλη: «ἐπαναλάβετε, ὅτι ἐκεῖνοι ἔκαμαν», ἀλλὰ ὅτι τὸ πρῶτο, πού ἐνδιαφέρει σοβαρὰ εἶναι: νὰ κἀνοῦμε, νὰ δημιουργήσουμε, ὅπως ἐκεῖνοι· νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνουμε. Ἡρωολάτρης ὁ Emerson καί ὁμοῦς ἔγραφε: «Κανεῖς ἥρωας ἂς μὴν εἶναι τόσο μεγάλος, ὥστε νὰ παραιτηθοῦμε γι' αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό μας». Ὁ ἥρωας τὴ φορά αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ παράδοση.

Ἐπὶ τὸν ἀισθητὴ ἀντίρροπα, πού συμπληρώνουν ὁμοῦς τὸ ἕνα τὸ ἄλλο μέσα στὸ νόημα τῆς παράδοσης. Τὸ ἕνα εἶναι ὁ φόβος μήπως χαθοῦμε μέσα στὴ συναναστροφή μας μὲ τὴν παράδοση· τὸ δεύτερο, ὅτι δὲ χαθήκαμε μέσα στοὺς μαγικούς της δαιδάλους. Εἶναι ἀνάγκη νὰ δοκιμάσουμε αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς νίκης μὲς ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ μεγαλείου τῆς ἐθνικῆς μας παράδοσης. Καί αὐτὸ θὰ γίνε, ὅταν αἰσθανθοῦμε καθαρὰ, ὅτι ξεπεράσαμε κάποια ἐπιβολή, ὅτι ξεφύγαμε ἀπὸ τὸ μαγικὸ σπήλαιο πρὸς τοὺς δικούς μας ἀνοιχτοὺς ὀρίζοντες, ὅπου θὰ πρέπει νὰ πεθάνουμε ἢ νὰ ζήσουμε. Καί ἀκόμα: ὅταν θὰ γίνουμε ἱκανοὶ νὰ δοῦμε μέσα στὴν παράδοση πόσο τῆς λείπει ἢ σκληράδα τῆς ζωῆς, πόσο ἦταν ἄλλοτε κάτι ζωντανὸ καί ἐκφραστικὸ ζωῆς καί πόσο σήμερα κρατιέται στὶς ὠραῖες ἀναλογίες, στὶς κλασσικὲς ἰσορροπήσεις, στοὺς ἀθάνατους πνευματικούς συνδυασμούς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁμοῦς ἀναλογίες, ἰσορροπήσεις, συνδυασμοὺς λείπει ἢ ρίζα πού δίνει τὸ χυμὸ, τὴ γεύση τῆς ζωῆς, πού θὰ θρέψει τὴ δική μας ζωὴ. Ἄς τὸ ποῦμε πιὸ καθαρὰ: ἡ παράδοση δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συγχέεται ἀπόλυτα μὲ τὴ ζωὴ τῶν λαῶν· εἶναι πάντα ἕνα κατάλοιπο: αὐτὸ τὸ ἐξαισιο ἢ ἀπλῶς ξεχωριστὸ κάτι, πού μένει ἀπὸ τὰ περασμένα, σὰν μιὰ πνοή, ἕνας ἀέρας πού εἶναι αἰσθητὸς μολονότι ἀόρατος, σὰν ἕνα ὄνειρο, πού τόσο βαθιὰ μᾶς ἐπηρεάζει, μολονότι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν ἀνήκουμε στὸ ὄνειρο, ἀλλὰ στὴ ζωὴ.

Ἡ ἀξία τῆς παράδοσης συνδέεται μαζί μας κατὰ λόγον εὐθὺ πρὸς τὴ δύναμη τῆς φαντασίας, τῆς σκέψης, τῶν ὀνείρων, τῶν νυσταγιῶν μας καί ὄχι πρὸς τὴ δύναμη ὀλόκληρου τοῦ εἶναι μας νὰ τὴν ξαναπλάσει καί νὰ τὴν ξαναζήσει. Στὸ βάθος μᾶς σκιάζει πάντα τὸ ὀδυνηρὸ αἶσθημα, ὅτι εἶναι ἀδύνατη κάθε ἀναβίωση τῶν φασμάτων τῆς παράδοσης, γιὰτὶ σὲ καθετὶ πού δὲν εἶναι πιὰ ἐσωτερικὸ δικό μας ἀνάβρυσμα, κάτι πού δὲν εἶναι μοναδικὰ καί ἀνεπανάληπτα δικό μας, δὲ συμμετέχουμε, παρὰ κατὰ τὰ γενικά καί μεταβιβάσιμα στοιχεῖα του. Καί ἀπὸ τὴν παράδοση εἶναι ἀδύνατο νὰ ξαναζήσουμε κάτι· ἀπὸ μέσα, νὰ ξαναζήσουμε γιὰ μιὰ δεύτερη φορά ὅτι ἦταν μοναδικό, συνυφασμένο μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα, τὴν ὥρα, τὴν ἐποχὴ, τὴ διάθεση, καί δὲ θὰ ἔχουμε, παρὰ τὸ νοητι-

κό του φάσμα. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ σκέψη γιὰ τὴν ἀξία τῆς παράδοσης δὲν εἶναι ἱστορικὴ.

VIII.—Ἀφοῦ φτάσαμε ἕως ἐδῶ, πρέπει τάχα νὰ σηκώσουμε ἕνα νέο κῦμα μὲ τὴν πνοή, πού ξεβγαίνει ἀπὸ τὸ στῆθος, πρέπει τάχα νὰ ρωτήσουμε ἀκόμα μιὰ ἀτέλειωτη φορά: τί εἶναι ἡ ἱστορία; Μιλήσαμε γιὰ τοὺς μετασχηματισμοὺς καί, πιὸ σωστά, δώσαμε τοὺς ἐλεύθερους μετασχηματισμοὺς ἑνὸς στοχασμοῦ, πού κινεῖται μαζί μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Μὲ τὸσες πνευματικὲς πιθανότητες τριγυρίσαμε τὸ βασικὸ ἐρώτημα, ἕνα πυκνὸ πλῆθος ἐνδεχομένων κύκλωσαν τὸν ὀρίζοντα. Καί ὅμως ὁ οὐρανὸς ἔμεινε ἀνοιχτός, γιὰ ἕνα πλῆθος ἀκόμα διασταυρώσεις πιθανοτήτων, πού δὲ θὰ τίς ἐξαντλήσει κανεὶς ποτέ. Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ συζητήσουμε γιὰ ἕνα νέο ἐρώτημα: ὑπάρχει τάχα κάτι πού θὰ μπορούσε νὰ μοιάζει μὲ αἰωνιότητα μέσα στὴν ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἱστορία στὸν ἀπώτατο πυρῆνα τῆς εἶναι μιὰ σειρά παράλληλων ἢ διασταυρούμενων γεγονότων, πού εἶναι σὲ ἔσχατη ἀνάλυση γεγονότα ἰδιαίτερα, γεγονότα μοναδικά;

Ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἕνας τρόπος νὰ ἀνταλλάξουμε τὸ περαστικὸ καὶ μοναδικὸ μὲ τὸ αἰώνιο;

Πολλοὶ πιστεύουν, ὅτι τὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας εἶναι εὐρύτερο ἀπὸ αὐτὴ τὴ φιλοδοξία νὰ μεταβάλλει τὸ βιωμένο σὲ πνευματικόν. Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πείρα, λέγουν, προκύπτει ἕνα δίδαγμα γιὰ τὸν αἰώνιο ἄνθρωπο. Μακάρι, ἀλλὰ ἡ εὐχὴ αὐτὴ φαίνεται ἀπατηλὴ: ὅτι ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πείρα γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι παρά διαπιστώσεις ἀρκετὰ ἀπλές, πού δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προστρέχει κανεὶς στὴ σκόνη τῶν ἱστορικῶν ντουλαπιῶν γιὰ νὰ τίς βρεῖ: πῶς οἱ πεινασμένοι πάντα θὰ ζητοῦν περισσότερὴ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, πῶς ἡ ἠττημένοι θὰ ζητοῦν ἀντεκδίκηση, πῶς ἡ ὑπερπαραγωγὴ θὰ δημιουργεῖ πάντα οικονομικὲς κρίσεις, πῶς οἱ βόρειοι λαοὶ παρουσιάζουν περισσότερὴ ἀντοχὴ καὶ οἱ νότιοι περισσότερὴ εὐστροφία καὶ τ.τ.

Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐπισκόπηση δὲν προκύπτει ἕνα δίδαγμα γενικὸ καὶ ἀμετάβλητο, πού θὰ εἶχε κῦρος τότε, τώρα καὶ αὔριο. Ὁχι. Κάθε πρόβλημα σὲ κάθε ἐποχὴ εἶχε καὶ ἔχει τὴν ἰδιαίτερη ἐκπόρευση καὶ ὕφανσή του, πού δὲν παραλληλίζεται μὲ καμμιάς ἄλλης ἐποχῆς. Ἐτσι π.χ. ἡ ἱστορικὴ σκέψη δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἐπιβάλλει ὀριστικούς καὶ ἀμετάβλητους κανόνες συμπεριφορᾶς πρὸς τὰ ξένα ἔθνη: οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι δὲν ἦσαν πάντοτε ἐχθροὶ μας, ἀλλὰ καὶ ἂν ἦσαν χθὲς ἢ σήμερα, καμμιά πρόβλεψη γιὰ αὔριο δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν ἱστορία, καμμιά ἀσφαλτὴ πρόβλεψη. Γιατί ἡ ἱστορία δὲν εἶναι μιὰ

σκέψη γενικοῦ κύρους, τὴν ὁποία καλοῦμεθα νὰ ἐφαρμόσουμε σὲ κάθε περίπτωσι, ἀλλὰ εἶναι μιὰ σειρά περιστατικῶν, γιὰ τὰ ὁποία ἡ σκέψη καλεῖται κάθε φορὰ νὰ πεῖ τὸ λόγο τῆς.

Πῶς μπορεῖ ἡ ἱστορία νὰ δώσει ἀσφαλῆ διδάγματα ἑνὸς γενικοῦ καὶ αἰωνίου κύρους; Μόνον ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τὸ κατορθώνει αὐτό, ἀλλ' ἄς μὴ πέφτουμε σὲ τέτοια σύγχυση, ὥστε νὰ μὴ χωρίζουμε μὲ εὐκρίνεια τὰ ὄρια τοῦ θεματός μας: ἄλλο ἱστορία καὶ ἄλλο φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Τί συμπέρασμα π.χ. θὰ μπορούσε νὰ βγάλει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ὅταν ὁ ρυθμὸς, τὸ πλαίσιο, ὁ ὀρίζοντας τῆς παλαιᾶς ζωῆς εἶναι τόσο διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ σημερινόν; Ἡ βασικὴ σκέψη μου εἶναι ὅτι ὁ Κόσμος σήμερα ὀργανώνεται, τείνει νὰ ἀποκτήσει μιὰ συνείδηση ὁμαδικώτερη τοῦ κινδύνου καὶ τῆς εὐτυχίας, τοῦ προορισμοῦ του. Κάτω ἀπὸ τὰ συνθήματα τοῦ Ο.Η.Ε. βλέπουμε τὴ μοῖρα μας συνδεμένη μὲ τὴ μοῖρα ὄλων τῶν ἄλλων ἐλευθέρων λαῶν. Ἡ οἰκονομία μας, ἡ πολιτικὴ μας, ἡ κοινωνικὴ μας ἀνάπτυξη, ἀκόμα καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ μας συνείδηση ἀναπτύσσουν τὴ δραστηριότητά τους μέσα σ' ἕνα πλέγμα πόθων καὶ ἐπιδιώξεων, πού ξεφεύγει ἀπὸ αὐτό, πού ἦταν ἄλλοτε τόσο ἀτομικόν, τόσο διαιρεμένο, τόσο ἀπεσπασμένο. Ἄλλοτε ἕνας πόλεμος ἀνάμεσα στοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Ἰάπωνες μᾶς φαινόταν μιὰ ἀφορμὴ γιὰ διασκέδαση, κάτι πού μᾶς ἐρχόταν ἀπὸ πολὺ μακριὰ καὶ δὲν εἶχε σκιά. Σήμερα, ὁ πόλεμος τῆς Κορέας, εἶναι περίπου ἕνα ἐπεισόδιον στὰ ἴδια μας τὰ σύνορα. Στὰ πιὸ παλιὰ χρόνια ἀκόμα, οἱ Ἕλληνες μιᾶς πεδιάδας δὲν ἤξαιραν γιὰ καλὰ τί γινόταν πίσω ἀπὸ τὸ βουνὸ πού τοὺς ἐμπόδιζε κάθε ἐπαφὴ μὲ τοὺς μακρυνούς... γείτονες. Ποιὰ αἰώνια κριτήρια μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ εἰκόνα πού τὸ κέντρο τῆς μετατοπίσθηκε τόσο σοβαρὰ ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ ἔθνος στὸ κέντρο μιᾶς οἰκογενείας ἔθνων, τῶν ἔθνων τῆς ἐλεύθερης δημιουργικῆς προόδου;

Ἄλλὰ καὶ πῶς πάλι εἶναι δυνατόν ἡ ἱστορία νὰ δίνει κανόνες ἑνὸς ἀκαταλύτου κύρους, ὅταν ὁ σημερινὸς κανόνας εἶναι συνυφασμένος μὲ τὴν ἄποψη ὅτι κινδυνεύει ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία, ἐνῶ ὁ αὐριανὸς κανόνας μιᾶς ἀνθρωπότητος ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸ φόβο θὰ μιλάει γιὰ μιὰ ἀκινδύνευτη καὶ πραγματικὰ ἐλεύθερη ζωὴ;

Τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι αἰώνιο στὴν ἱστορία, παρά ἡ αἰώνια ροὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Καὶ αὐτὸ πού λέμε παράδοσι ἱστορικὴ, δηλ. συνέχεια μὲς στὸ χρόνο, δὲν εἶναι παρά μιὰ συνέχεια μεταβλητῆ, δηλαδή μιὰ συνέχεια πού δὲν εἶναι συνέχεια. Αἰωνιότητα στὴν ἱστορία δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχει μόνο στὸ νοητικὸ πλέ-

γμα πού τὴν περιβάλλει ἢ πού τὴ διασχίζει: αἷτια καὶ ἀποτελέσματα, ἀκμὴ καὶ παρακμὴ εἶναι μόνο νοητικὲς συλλήψεις τῆς 'ἱστορίας' ἀλλ' αὐτὴ εἶναι μιὰ αἰωνιότητα πλαστογραφημένη, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν αἷτια, ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι σύγχρονα καὶ ἀποτελέσματα καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀποτελέσματα, ὅταν αὐτὰ εἶναι σύγχρονα καὶ αἷτια. 'Ακμὴ δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει παρακμὴ. 'Ἡ παρακμὴ εἶναι μιὰ προετοιμασία καὶ μιὰ συνέχεια τῆς ἀκμῆς. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνομάσει ἔτσι ἐπιπόλαια ἐποχὲς παρακμῆς τὴν ἀλεξανδρινή, τὴ ρωμαϊκὴ, τὴ βυζαντινὴ καὶ ὁμῶς αὐτοὶ οἱ μακροὶ αἰῶνες φέρουν μέσα τους, κυφοροῦν αὐτό, πού θὰ ἔρθει ἀργότερα, περιέχουν ἤδη ἀδιαφιλονίκητα ὅλες τὶς πιθανότητες τῆς ἀκμῆς.

IX.— Γιὰ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ δώσει ἡ 'ἱστορία μιὰ αἰώνια ὀργανωμένη, ἀντικειμενοποιημένη καὶ ἀπόλυτα αἰτιοκρατημένη εἰκόνα τῆς ζωῆς ἑνὸς λαοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ μέση ὁ ἄνθρωπος. Ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο. 'Ἡ ἱστορία γράφεται κάθε φορά, ἐνῶ ἡ ὑδροστατικὴ γράφεται μιὰ φορά γιὰ πάντα. Αὐτὴ ἢ διαφορά ἀνάμεσα στὸ κάθε φορά καὶ στὸ μιὰ φορά γιὰ πάντα ἀποτελεῖ τὸ ὄριο ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος. 'Ἡ ἱστορία εἶναι ἐπιστήμη τοῦ ἀβεβαίου, δηλ. ἐπιστήμη τοῦ πνευματικοῦ, πού πάει νὰ πείσει, ὄχι νὰ ἀποδείξει. 'Ανήκει στὴν ἴδια σειρά μὲ τὶς ἄλλες ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος, ὅπως εἶναι ἡ Αἰσθητικὴ, ἡ ἐπιστήμη τοῦ 'ἱεροῦ, τοῦ Δικαίου, τοῦ Καθήκοντος, ἡ Κριτικὴ.

'Ἡ ἱστορία διαμορφώνεται ὄχι ἀπλῶς μὲ τὴ σύνθεση τῆς ἴδιας τῆς ὕλης μὲ τὸ μέσο τῆς διάνοιας—ὅπως καὶ ἡ κάθε θετικὴ ἐπιστήμη—ἀλλὰ μὲ μέσο τὸ πνεῦμα, μὲ τὸν ἐλεύθερο καὶ διαρκῶς ἀνανεωμένο στοχασμό. 'ἱστορία, χωρὶς τὸ πνεῦμα πού θὰ τὴ συνθέσει καὶ θὰ τὴν ἀνανεώσει, πού θὰ τὴν ἀναθεωρήσει, δὲν ὑπάρχει. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ 'ἱστορία εἶναι ὑπόθεση τοῦ ἄνθρωπου καὶ τοῦ πνεύματός του, ὁ.έ. τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

X. 'Αλλὰ ἴσως ὄχι μονάχα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Φαίνεται, πὼς πρέπει νὰ ξαναποῦμε, ὅτι ὀλόκληρος ὁ ἄνθρωπος προστίθεται στὰ γεγονότα, ὄχι μόνον ὁ στοχασμός του. Καὶ τῶρα αὐτὴ ἡ ἀπόφαση προχωρεῖ σὲ ἀπροσδόκητες συνέπειες. Ὁ ἄνθρωπος προστίθεται στὰ γεγονότα μὲ τὴ φαντασία καὶ τὴ συγκίνηση, μὲ τὴν πείρα καὶ τὸ πνεῦμα του, ἀκόμη, μὲ τὰ ἰδανικά του. 'Αλλὰ καὶ μὲ τὸ ὕφος, πού δίνει στὰ πράγματα. Τὰ πράγματα μόνους, χωρὶς τὸ ὕφος πού δίνει σ' αὐτόν ὁ ἄνθρωπος, δὲν εἶναι ἀκόμα 'ἱστορία. Πὼς συμβαίνει τοῦτο; ἢ γυμνὴ ἀλήθεια γιὰ νὰ

γίνει ἱστορικὴ, θὰ προβληθεῖ πρῶτα πρὸς τὰ ἔσω στὸν ἄνθρωπο. 'Αλλὰ ὁ ἄνθρωπος ἐπίσης θὰ τὴ διαπλάσει, θὰ τὴν προβάλει πρὸς τὰ ἔξω. 'Αλλὰ θὰ συμβεῖ τότε κάτι παράξενο: αὐτὴ ἡ προβληθεῖσα ἀπὸ μέσα μας πρὸς τὰ ἔξω ἱστορικὴ ἀλήθεια θὰ παρασύρει ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ὑπόσταση τοῦ προσώπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποσπάσθηκε. Τὰ πράγματα τότε, τὰ γυμνά γεγονότα τὰ ἀρχικά, θὰ ἀποκτήσουν ὕφος, γιὰτὶ ἔχουν περάσει ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἄνθρωπου.

'Αλλὰ μήπως μόνο τὸ ὕφος τῶν γεγονότων εἶναι ἡ ἐγγύηση τῆς παρουσίας τοῦ ἄνθρώπου στὴν 'ἱστορία; 'Ἰδού, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ μιὰ μυστικὴ ἀνάγκη προσθέτει ἕνα ρυθμὸ στὴ ροὴ τῶν γεγονότων. Πιὸ πέρ' ἀκόμα ὁ ἄνθρωπος προσθέτει ἕνα κάλλος στὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Μιὰ ὁμορφιά ἄλλοτε ἄγρια, ἄλλοτε ὕψηλὴ ἢ εἰδυλλιακὴ, ἄλλοτε δραματικὴ. Ἐτσι, πολλές σελίδες τῆς 'ἱστορίας μοιάζουν μὲ δράματα ἢ ἔπη, μὲ μυθιστορήματα ἢ τραγωδίες. Ἐτσι ἡ 'ἱστορία εἶναι, ὅπως εἶπε κάποιος, ἕνα σχέδιο, ἕνα σκίτσο, καὶ ἀπόκειται στὸν ἄνθρωπο νὰ τὸ συμπληρώσει, νὰ τοῦ δώσει μιὰ πλήρη διαμόρφωση.

'Αλλὰ ἡ 'ἱστορία μὴ μὴ τὸ ρυθμὸ, τὸ ὕφος, τὸ κάλλος, τὴν πλοκὴ πού μπορεῖ νὰ ἔχει δὲν ἐμπίπτει στὴν καλλιτεχνικὴ περιοχὴ.

'Ἡ πλήρης ζωὴ, τὴν ὁποία μόνο ἡ φαντασία, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει, ἀπουσιάζει. 'Ἡ ἱστορία διὰ μέσου τοῦ ἄνθρώπου ἐφάπτεται μὲ τὴν Τέχνη, ἀλλὰ δὲν εἶναι τέχνη.

'Ἰσως ἡ ἱστορία ἐφάπτεται περισσότερο τοῦ Μύθου. Αὐτὸ τὸ ἀνέβασμα τῶν λαῶν καὶ ἡ πτώση τους, φαίνεται σ' ἐμᾶς σὰ μιὰ περιπέτεια, πού δὲν ἔχει τὰ αἷτια τῆς στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ σὲ μιὰ ἄγνωστη δύναμη. Αὐτὴ ἡ δύναμη εἶναι πού ξαίρει, γιὰτὶ ἕνας λαὸς εἶναι ὄριμος γιὰ δόξα ἢ εἶναι ὄριμος γιὰ καταστροφή. Ὑπάρχουν ἁμαρτήματα στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, πού ποτὲ δὲ θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ προβλεφθοῦν ἢ νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἐτσι φαίνεται, ὅτι κάτι πιὸ ἰσχυρὸ ἀπὸ τὴ Μοῖρα, τὴν ὁποία ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος θέλει νὰ λείει, ὅτι μπορεῖ νὰ τὴν ὑποτάξει στοὺς σκοπούς του, κάτι πιὸ ἰσχυρὸ ἀπὸ τὴ Μοῖρα, ἡ ΑΝΑΓΚΑ, σκοτεινὴ ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων καὶ τῶν λαῶν κυβερνᾷ.

Ἦταν κάποτε Ἄνάγκη νὰ πέσει ἡ Πόλη ἢ ἴδια τὸ ἔξαιρε

καὶ καρτέρας τὸν Τοῦρκο νὰ τὴν πάρει

Κάποτε ἦταν ἀνάγκη ἡ Ἑλλάδα νὰ ξαναγίνει ἑλεύθερη. Ποιὸς ξαίρει ποιὸς μεγάλος προορισμὸς τὴν περιμένει!

XI. Ἄς ξεκουρασθοῦμε. Ὁ δρόμος ἦταν

μακρός. Ἄλλὰ θὰ ἦταν δυνατό νὰ εἶναι ἀτέλειωτος, ἂν ἔπρεπε νὰ λέει κανεὶς πολλὰ πράγματα μαζί. Τὰ λόγια αὐτά, ὅπου ἀξιοποιεῖται τὸ πνεῦμα τῆς Ἱστορίας, θὰ εἶναι πολὺ ἀρκετὰ ἂν γίνουν ἀφορμὴ ἐσωτερικῶν προεκτάσεων, ἂν περιέχουν αὐτὴ τὴν ἀνεκτίμητη ἀρετὴ τῶν ἀληθινῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων: νὰ αὐτοπολλαπλασιάζονται μέσα μας. Ἐνας πρόθυμος στοχασμὸς θὰ βρεῖ πολλὰ ἀκόμα νὰ ρωτήσει, πού ἐγὼ ἀπλῶς τὰ ὑπαινίχθηκα, ἀλλ' ἂν ἕνας σκεπτικιστὴς θὰ τὰ ἤθελε διαφορετικά, καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεῦτερος θὰ εἶναι φίλος μου. Τὸ μεγαλύτερο θη-

ριο πού φοβοῦμαι εἶναι ὁ Ἄδιάφορος.

* * *

Θὰ τελειώσω μὲ δυὸ λέξεις.

Ἡ Ἱστορία εἶναι ἕνας καθρέφτης κινούμενος μέσα στὸ χρόνο. Ἐκεῖ μέσα βλέπει ὁ καθένας ὅ,τι θέλει. Τὰ πραγματικά, τὰ ἀμφίβολα, τὰ ἀνύπαρκτα, τὰ εὐκταῖα. Ἄς ψάξει ὁ καθένας νὰ βρεῖ τὴ δική του Ἱστορία, ἀρκεῖ νὰ ἔχει βέβαια μιὰ δική του Ἱστορία: ἕναν ἀπλό, βαθὺν καὶ ὠραῖο πόθο γιὰ σύλληψη τοῦ αἰέτρου πνεύματος τῶν πραγμάτων.

Μόνο ἔτσι «διδάσκει» ἡ Ἱστορία.

ΠΕΤΡΟΣ Σ. ΣΠΑΝΔΩΝΙΑΗΣ

ΡΥΘΜΟΣ

Κάθε ἐκδήλωση τῆς μουσικῆς ἦταν ἀρχικὰ ἀπόρροια κοινωνικῆς λειτουργίας, καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸ ρυθμὸ πού μᾶς ἀπασχολεῖ, ὁ κορυφαῖος Γάλλος μουσικολόγος Jules Combarieu λέγει πὼς εἶναι νόμος ὁμαδικῆς ἐργασίας, πού τὸν ἐπέβαλε στὸν ἄνθρωπο ἡ ἀνάγκη τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Πολλές κατηγορίες ἀνθρώπων ὑπακούουν σὲ μιὰ τέτοια ἀνάγκη ταυτόχρονης προσπάθειας, ὅπως ἐργάτες στὴν τοποθέτηση σιδηρογραμμῶν, δούλοι κατάδικοι στὴ μεταφορὰ πελώριων κορμῶν, κωπηλάτες στὴν καθημερινή τους δουλειά, παντοῦ ὅπου συνεργάζονται πολλὰ ἀνθρώπινα χέρια κι ἐπιβάλλεται τέλειος ταυτοχρονισμὸς. Στὸν παλιὸ καιρὸ τὰ καράβια κινούνταν μὲ κρούση τυμπάνου, πού ρύθμιζε τὶς κινήσεις τῶν κουπιῶν, καὶ ἀραγε ποιά μετρικὴ μέριμνα ἔπρεπε νὰ λαβαίνεται γιὰ τὴν ταυτόχρονη ἐργασία χιλιάδων σκλάβων στὴ μετακίνηση ὀγκωδῶν ὀλικῶν τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς;

Στοιχειώδης ἀρχὴ τοῦ ρυθμοῦ εἶναι ἡ ἐπανάληψη, καὶ τί εἶναι αὐτὸ πού τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸ μέτρο; Εἶναι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ρευστὸ καὶ ἀποκρυσταλλωμένο, ἀνάμεσα στὸν παλμὸ τῆς ζωῆς καὶ στὴ μηχανικὴ κίνηση. Ἐτσι κι ἡ ἐφεύρεση τοῦ Maelzel, τὸ Μετρονόμ, βρῆκε τὸν τιτάνα τῆς μουσικῆς δισταχτικὸ. Ἡ μετρικὴ ἀκρίβεια τῆς μηχανῆς αὐτῆς δὲν προσθέτει τίποτε στὴ Μουσικὴ, λέγει ὁ Beethoven, κι ἂς τῆς ἔχει ἀφιερῶσει ἕνα χαριτωμένο παιχνίδι, τὸ ἀλλεγκρέττο τῆς 3ης Συμφωνίας.

Ἐπιστημονικὰ ὄργανα καὶ συστήματα ἐξυπηρετοῦν συχνὰ τὸ γράμμα, μὰ τὸ

πνεῦμα τῆς Μουσικῆς τοὺς ξεφεύγει.

Ὁ Bergson, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐξήγηση τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς καὶ τῆς «διάρκειας», ἀγκαλιάζει ἀθελά του καὶ τὴν ἔννοια τοῦ μουσικοῦ ρυθμοῦ σὲ μιὰ ζηλευτὴ ἀκουστικὴ διάθεση, πού τοῦ δίνει ἡ κατανόηση τῆς ροῆς τοῦ Χρόνου. Ἀφηρημένος ἀκούει τοὺς ἤχους μιᾶς καμπάνας ὀρολογιοῦ πού σβήνουν καὶ ἀμέσως ἀνεβαίνει στὴ συνείδησή του μιὰ ρυθμικὴ γραμμὴ τὴν παίρνει καὶ στὴν ἀνάλυση πιά μετρά τὸσα κτυπήματα.

Ρυθμὸς διαχωρισμένος μαθηματικὰ παίρνει ἔκταση καὶ γίνεται στατικὸς, τί παράξενο. Νὰ μετρήσουμε τὴ ρυθμικὴ ὀρμὴ μιᾶς μουσικῆς ἐκτέλεσης ἀπὸ τὸν Cazals εἶναι σὰν νὰ ἀγωνιζόμαστε νὰ συγκρατήσουμε τὴ χάρη ἑνὸς νεανικοῦ κορμιοῦ μεταβάλλοντάς το σὲ πτώμα ἐργαστηρίου μὲ κεφαλή, κορμὸ καὶ ἄκρα, ἐνῶ παραμερίζεται ἡ ἐνδόμυχη ζωτικὴ ὄθηση.

Ἡ ἀποθέωση τοῦ ρυθμοῦ, ὁ χορὸς, αὐτὴ ἡ ὀλικώτερη πλευρὰ τῆς μουσικῆς πού μὲ τὴν πλαστικὴ τοῦ καλλιτέχνη ἐκφράζει τὴ χαρὰ καὶ τὴ μέθη τῆς νειότης καὶ τῆς ζωῆς, τὴ δύναμη τοῦ ἔρωτα, τὴ θλίψη τοῦ θανάτου, πρῶτα σὰν μαγικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐκδήλωση κι ὕστερα σὰν ἀνεξάρτητὴ τέχνη, ὁ χορὸς, λοιπόν, τὸ λέγει καθαρώτερα ἀπ' τὴν ἀφηρημένη τέχνη πὼς ὁ ρυθμὸς εἶναι ἀσύλληπτος παλμὸς ζωῆς.

Ὡς τέχνη ἡ μουσικὴ ὑπακούει σὲ νόμους αὐστηροῦς, πού χάρη σ' αὐτοὺς ἤχοι πού ἔλκονται καὶ ἀπωθοῦνται μένουν σὲ τάξεις καὶ ἰσορροποῦν. Τὸ εἶναι τῆς δμῶς, ἡ πνοὴ τῆς, ὁ ρυθμὸς τῆς δὲν χύνονται σὲ ἀπτές στέρεες φόρμες, δὲν κλείνονται σὲ